

Aukštaičių tapatumo paieškos. Sud. Vitalija Vasiliauskaitė. Kaunas: Žiemgala, 2006. 70 p.

Šiuolaikinių humanitarų tyrimus įvairiais regioninės tapatybės klausimais skatina ne tik mokslo visuomenė, bet ir gyvas platesnės visuomenės susidomėjimas Lietuvos kultūros paveldu. 2004 m. spalio 15 d. Aukštaitijos regioninė etninės globos taryba Panevėžyje surengė mokslinę konferenciją „Aukštaičių identiteto paieškos: praeities paveldas, nūdienos problemos ir ateities perspektyvos“, kurios pranešimų pagrindu 2006 m. išleistas straipsnių rinkinys „Aukštaičių tapatumo paieškos“. Leidinyje siekiama, anot Liudvikos Trasykytės, atsakyti į klausimus, „kas yra Aukštaitija, kokia jos etnogenezė, kokios jos etninės ribos, kuo savita aukštaičių materialinė ir dvasinė etninė kultūra“ (p. 5). Platus klausimų ratas sujungė įvairių krypčių humanitarus, tad straipsnių rinkinys yra suskirstytas į skyrelius pagal atskiras mokslo kryptis – istoriją, kalbotyrą, etnologiją, etnomuzikologiją. Leidinio gale pateiktos rezoliucijos bei jų ir pratarmės vertimai.

Ši recenzija bus daugiau leidinio pristatymas gilesnė analizė negalima, nes visi autoriai drauge apima labai platų mokslinių problemų ratą apie Aukštaitijos regiono ir jo gyventojų kultūrą. Pirmuose straipsniuose aptariami Aukštaitijos istorinio apibrėžimo ir formavimosi klausimai. Vykintas Vaitkevičius straipsniu „Aukštaitiški aukurai“ siekia dar kartą atkreipti mokslininkų ir visuomenės dėmesį į Aukštaitijoje išlikusius unikalius baltų religijos paminklus, reikalaujančius deramos apsaugos ir mokslinių tyrimų (p. 8); autorius nagrinėja ir pateikia išvadas apie kulto akmenų paplitimą bei su tuo susijusias įvairias migracijos kryptis XV–XVI amžiuje. Gintautas Zabiela straipsnyje „Aukštaitijos žemės“ aptaria senąsias dabartinio Aukštaitijos regiono žemes. Pirmiausiai, anot autoriaus, pati žemių samprata Lietuvos istoriografijoje yra problemiška (p. 20–21). Šaltiniai tam tikru požiūriu lemia šio regiono chronologines ribas. Autorius apibendrina, kad Aukštaitijoje II tūkstantmečio pradžioje turime „neblogai apčiuopiamą žemių struktūrą, susiklosčiusią gentinėje epochoje. Aukštaitiškos žemės sutampa su Rytų Lietuvos pilkapių kultūros paplitimo ribomis, tačiau ne visos jos nurodomos rašytiniuose šaltiniuose“ (p. 26). Tomas Baranauskas straipsnyje „Aukštaitija XIII–XV amžiuje“ gilinasi į aukštaičių sąvokos turinį viduramžiais, nagrinėja, kaip šaltiniuose minimas aukštaičių bei Aukštaitijos vardas. Jis teigia, kad „Aukštaitija minima tik XIII a. pabaigos – XV a. pirmo ketvirčio Vokiečių ordino ir Lietuvos valdovų aplinkoje sudarytuose šaltiniuose. Pirmasis Aukštaitijos vardą paminėjęs Petras Dusburgietis apibūdina ją kaip Lietuvos karaliaus žemę“ (p. 42). Autoriaus tyrimais, aukštaičių etnonimas po Vytauto laikų galutinai išnyko (p. 43).

Kaip suprantame terminus aukštaičiai ir Aukštaitija? Zigmas Zinkevičius straipsnyje apie aukštaičių etnonimą teigia, kad žodis Aukštaitija, kaip ir Žemaitija, yra naujas, knyginis. Šie abu žodžiai sudaryti iš žodžių aukštaičiai, žemaičiai. Nuo seno tebuvo pavadinimai Aukštaičiai, Žemaičiai. Jie reiškė ir kraštą, ir tame krašte gyvenančius žmones (p. 44). Pavadinimas *aukštaičiai* ne visuomet buvo vienodai suprantamas ir dabar nėra vienareikšmis. „Pats seniausias geografinis supratimas – Vilniaus ir Ašmenos aukštumos. Kalbinis šio termino supratimas – aukštaičių tarmė, užimanti didžiausią šia sąvoka reiškiamą plotą. Etnografinis supratimas, manau, kaip tik labiausiai atitinka terminą *aukštaičiai*. Ypač rytinė etnografinių aukštaičių dalis kaip tipiškiausia negali kelti jokių abejonių. Ar prie aukštaičių

skirti visą vakarinę dalį, ne tokią tipišką, ar tik kai kuriuos tos dalies rajonus, – kitų ginčų objektas“ (p. 56). Autorius daro išvadą, kad „Lietuvos etnokultūrinių sričių išskyrimas tebėra nenusistovėjęs, jeigu jį lyginsime su atitinkamu Latvijos teritorijos suskirstymu“ (p. 57).

Mokslininkų nuomonės dėl aukštaičių etnogenezės ir proistorės nesutampa. Vieni mano, kad Lietuvos žemė yra ta pati Aukštaitija, kiti skiria Aukštaitiją ir Lietuvą kaip atskiras teritorijas. Kazimieras Garšva straipsnyje „Aukštaičiai“ išskiria tris šio klausimo versijas: pirmoji – Aukštaičiai – tai rytinė Lietuvos dalis už Nevėžio ir Nemuno, apėmusi Aukštaičių, Dzūkų ir Ašmenos aukštumas; antroji – senoji Aukštaitija lieka Vilniaus ir Ašmenos aukštumose; trečioji – aukštaičiai gyvena tarp Nevėžio ir Neries (p. 59). Aukštaitija vadinama istorinė, geografinė ir etnografinė Lietuvos dalis, kalbanti ar kalbėjusi aukštaičių tarmėmis. Nuo XV a. Aukštaitija buvo tarp Nevėžio ir Minsko (p. 64). Autorius kritikuoja nepatikimas archeologų hipotezes, siekiančias V a., ir Kazimiero Būgos nuomonę, kuri atitinka pirmąją minėtąją versiją.

Kultūrinės aukštaičių tapatybės klausimus nagrinėja etnologai. Petras Kalnius straipsnyje „Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste“ siekia išsiaiškinti, ar dabartiniai aukštaičiai laikytini tik krašto gyventojais, ar jie turi kultūrinę savimonę. Autorius daro prielaidą, kad „aukštaitis paliauja būti lietuviu sinonimu XIX a., bet tai įvyksta ne iš karto, to neįmanoma fiksuoti chronologiškai, nes tai nėra susiję su kokiu nors konkrečiu istoriniu įvykiu ar dokumentu. <...> aukštaičių įsisąmoninimui, jog jie – lokali kultūrinė bendruomenė, turinti savitų vietinės kultūros bruožų, įtaką darė savivokos metamorfozė, įvykusi tarp žemaičių“ (p. 71). Autoriaus nuomone, „lokalių kultūrų apsauga, steigiant savivaldos regionus etnografinių sričių ribose, visiškai netinkamas problemos sprendimo būdas“ (p. 83). Žilvytis Bernardas Šaknys straipsnyje „Aukštaičių kalendoriniai papročiai“ teigia, kad Aukštaitijos papročių skirtumai, kiek kitaip negu Žemaitijos, nepasizymi gausia arealine įvairove (p. 89). Autorius išskiria Rytų Aukštaitijos ir kai kurių regiono pietinių arealų kultūrinę specifiką nagrinėdamas XIX a. pabaigos–XX a. I pusės kalendorinius papročius, kuriuos lėmė kompaktiški kaimai. Anot autoriaus, aukštaičių kultūrinę specifiką atskleidžia Sekminių šventimo papročiai (p. 90). Išskiriamos kelios sekminių papročių grupės. „Aukštaitijos šiaurės vakarų dalyje paplitę sambariai, regiono pietrytinėje dalyje paplitusi Kupolės šventė, Rytų Aukštaitijoje dominuojantys, kituose regionuose beveik nunykę Sekminių sambūriai parugėje ir beveik vien Aukštaitijoje žinomas Sekminių kiaušininės (pautinės) kepimas“ (p. 91). Teikiamos rekomendacijos, kaip išsaugoti Aukštaitijos etninės kultūros bruožus ateities kartoms.

Atskiri moksliniai tyrimai nagrinėja aukštaitiškos architektūros ir etniškumo savitumus. Rasa Bertašiūtė straipsnyje „Aukštaičių kaimo architektūros savitumai“ teigia, kad etninės architektūros bruožai „atspindi daugiasluoksnes statybos tradicijas, kurios nesunkiai išvelgiamos pastatų planuose, formose, konstrukcijose, detalėse, terminuose“ (p. 102). Ji pabrėžia architektūros paveldo išskirtinumus. Aukštaičių klotimuose išliko seniausias statybos būdas – palapinės tipo pastatas „stulpinės konstrukcijos sienomis ir pėdžiomis paremtu stogu“ (p. 103–104), būdinga keturšlaitė ar pusskliautinė stogų forma; taip pat ir kitas savitas rentinis pastatas su sijine stogo danga (pavadu), atitinkantis miškingų Europos kraštų pirminio trobesio, klėties, prototipą (p. 105). Aukštaitijoje, išskyrus klotimus, vyravo ištęstų formų, siauri pastatai, gausiai dekoruoti žaisminga ornamentika. Savitumą randama ir mažojoje architektūroje. Marija Kuodienė straipsnyje „Panevėžio apylinkių mūrinės kopyltėlės“ pastebi, kad Panevėžio apylinkėms būdingi du mūrinių kopyltelių tipai – „tai kolonos su skulptūra viršuje ir laiptuoto tūrio su statula kopyltėlės viduje“ (p. 121). Raguvos

Šv. Florijono ir Šv. Agotos koplytėlės yra reti kolonos tipo statiniai Lietuvoje, o koplytėlės su Jėzaus skulptūra, skirtos 1831 m. sukilimui ir baudžios panaikinimui atminti, atspindi tautos istorijos pokyčius. Aušra Zabielenė straipsnyje „Folkloriniai ansambliai ir etnokultūrinis tapatumas“ dėmesį nukreipia į etniškumo studijas ir tapatumo problemas. Viena autorės išvadų yra ta, kad Lietuvos didmiesčių ansambliuose etnis ir kultūrinis tapatumas yra kuriamas, vidutinio dydžio miestų (Anykščių, Utenos, Ukmergės ir kt.) – sutvirtinamas, o mažųjų miestelių ir kaimų – „vartojamas natūraliai, t. y. palaikomas“ (p. 133).

Galiausiai, etnomuzikologų darbai dar sykį patvirtina regioninio kultūrinio tapatumo tyrimų daugiaplaniškumą. Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė straipsniu „Aukštaitija: daugiabalsio dainavimo tradicija“ puikiai įrodo, kad Aukštaitija iš visų Lietuvos etnokultūrinių regionų laikytina didžiausiu daugiabalsio dainavimo (taip pat muzikavimo) židiniu. Šiame regione per amžius gyvavo senosios polifoninės giesmės – sutartinės, jau seniai tapusios visos Lietuvos „vizitine kortele“, tačiau jų paplitimo arealas sutampa su Šiaurės–Rytų Aukštaitijos ribomis (p. 134). Gaila Kirdienė straipsnyje „Aukštaičių instrumentinis šokių repertuaras“ apibendrina įvairių tradicinių šokių tyrimus. Aukštaičių savitumu laikomos polkos yra minimos nuo XIX a. II pusės (p. 152). Manoma, kad kiekviena karta turėjo savo šokius. Instrumentiniame aukštaičių šokių repertuare pastebima labai stipri slavų, silpnesnė – latvių, vokiečių ar kitų tautų ir šalių muzikos įtaka. Įvairiais šimtmečiais buvę populiariūs ir plačiai paplitę tarptautinių melodijų tradiciniai šokiai (p. 154) vis tik nenustelbė seniausiųjų (*Čiūtyta rūtela, Ožiukas, Dūda* ir kt.).

Stipria šio leidinio šerdimi išlieka savitų kultūrinių ir teritorinių ribų paieškos erdvėje ir laike. Autorių taikomosios paskirties moksliniai pasiūlymai neabejotinai turėtų sulaukti platesnio atgarsio.

Vida SAVONIAKAITĖ
Lietuvos istorijos institutas